

XX ASR BOSHLARIDA O‘ZBEKISTON VA TURKIYADA ALIFBO ISLOHOTI

O‘zbek tili va adabiyot yo‘nalishi 3-kurs talabasi

S.Hamidullayeva

Ilmiy rahbar: PhD.I.Yoqubov

Annotatsiya: *Ushbu maqolada XX asr boshlarida O‘zbekiston va Turkiyada amalga oshirilgan alifbo islohotlari tahlil qilinadi. Yozuv tizimini o‘zgartirishning sabablari, eski arab yozuvidan voz kechishning zarurati hamda bu jarayonning milliy uyg‘onish, savodxonlik va modernizatsiyaga ta’siri yoritiladi. Turkiyada 1928-yilda Atatürk boshchiligida lotin alifbosiga o‘tish islohotining ijtimoiy va madaniy oqibatlari, O‘zbekistonda esa jadidlar harakati va yozuv tizimidagi o‘zgarishlarning roli muhokama qilinadi. Ushbu islohotlarning milliy o‘zlikni anglash, ta’lim tizimi va madaniy taraqqiyotga ta’siri ilmiy yondashuv asosida tahlil qilinadi.*

Tayanch so‘zlar: *alifbo islohoti, yozuv tizimi, arab yozuvi, lotin alifbosi, jadidlar harakati, savodxonlik, milliy uyg‘onish*

XX asr boshlarida O‘zbekiston va Turkiyada alifbo islohoti juda dolzarb mavzu hisoblangan. Bu jarayon, ikki mamlakatning tarixiy va ijtimoiy kontekstidan kelib chiqqan holda, xalqni ma’rifatlantirish va milliy identitetni mustahkamlash yo’lida muhim ahamiyatga ega edi. Alifbo islohoti, bir tomondan, til va madaniyatni modernizatsiya qilishga, ikkinchi tomondan esa xalqni zamonaviy bilim bilan ta’minlashga xizmat qildi. Bu jarayon, shuningdek, siyosiy va iqtisodiy o’zgarishlar bilan ham uzviy bog’liq edi. O‘zbekistonda 1928-yilda lotin yozuviga o’tish jarayoni boshlandi, bu esa turk xalqlari bilan yaqinlashishga xizmat qildi. Turkiyada esa 1928-yilda o’zgarish kiritilib, arab-lotin alifbosiga o’tildi, bu esa ilgari qoloq deb hisoblangan qismni zamonaviylashtirdi. O‘zbekiston va Turkiyadagi alifbo islohotlari bir qator o’xshashliklarga ega bo’lsa-da, ularning sabablari va ta’siri turlicha bo’lgan.

O'zbekistonda, asosan siyosiy motivlar, Turkiyada esa madaniy va ta'lim sohasidagi o'zgarishlar muhim ahamiyatga ega edi.

XX asr boshlarida dunyoda milliy uyg'onish harakatlari jadallashdi. Yevropa va Osiyoda mustamlakachilikka qarshi harakatlar kuchayib, ko'plab xalqlar o'z madaniyati va milliy o'zligini anglashga intildilar. Ushbu jarayonda til va yozuv masalalari muhim o'rin tutdi. Yozuv tizimining soddalashtirilishi savodxonlikni oshirishga, ta'lim tizimini isloh qilishga va ilm-fanning rivojlanishiga xizmat qilishi mumkin edi. Shu sababli, o'sha davrda ko'plab davlatlar, jumladan, O'zbekiston va Turkiya ham alifbo masalasiga jiddiy e'tibor qaratdi.

XX asr boshlarida O'zbekiston va Turkiyada alifbo islohoti milliy uyg'onish, savodxonlik darajasini oshirish va modernizatsiya jarayonining ajralmas qismi sifatida amalga oshirildi. O'zbekistonda arab yozuvi uzoq yillar davomida ishlatilgan bo'lsa-da, uning murakkabligi va turkiy tillarga to'liq mos kelmasligi sababli yozuv tizimini soddalashtirish masalasi ko'tarildi. Jadidlar harakati ushbu o'zgarishning asosiy targ'ibotchilaridan bo'lib, yangi alifbo orqali ta'limni rivojlantirish va savodxonlikni oshirishga harakat qildilar. 1929-yilda O'zbekistonda lotin alifbosi rasmiy yozuv sifatida qabul qilindi, biroq keyinchalik 1940-yilda kirill alifbosiga o'tildi. Turkiyada esa Mustafa Kamol Atatürk boshchiligida 1928-yilda arab yozuvidan lotin alifbosiga o'tish islohoti amalga oshirildi. Bu qaror savodxonlik darajasini keskin oshirish, zamonaviy ta'lim va ilm-fan rivojiga yo'l ochish maqsadida qabul qilindi. Yangi alifbo turk tilining fonetik xususiyatlariga moslashgan bo'lib, uni o'rganish va qo'llash osonlashdi. Natijada, Turkiya madaniy jihatdan G'arb bilan yaqinlashdi, ta'lim tizimi modernizatsiya qilindi va milliy o'zlikni anglash jarayoni jadallashdi. O'zbekiston va Turkiyadagi alifbo islohotlari milliy madaniyat, ta'lim va jamiyat rivojiga katta ta'sir ko'rsatdi.

Eski yozuv tizimlarining muammolari orasida ularning murakkabligi va o'qish-yozish jarayonini qiyinlashtirishi asosiy o'rin tutardi. Masalan, arab yozuvi O'zbekistonda uzoq yillar davomida ishlatilgan bo'lsa-da, uning turkiy tillarga moslashmaganligi sababli, o'rganish qiyinchilik tug'dirgan. Unli tovushlarning to'liq ifodalanmasligi va chiziqli emasligi matnni tushunishda muayyan qiyinchiliklarni

yuzaga keltirgan. Turkiyada ham arab yozuvi ishlatilgan bo'lib, u turk tilining tovush tizimiga to'liq mos kelmagan. Bu esa savodxonlik darajasining past bo'lishiga va zamonaviy bilimlarning keng yoyilishiga to'sqinlik qilgan. Shuning uchun yozuv islohoti zaruratga aylandi.¹

Alifbo islohotining asosiy maqsadlaridan biri modernizatsiya jarayonini jadallashtirish edi. Chunki yozuv nafaqat savodxonlik, balki ilm-fan, texnologiya va madaniyat rivojida ham katta ahamiyat kasb etadi. O'z milliy yozuv tizimining takomillashtirilishi xalqning o'zligini anglash jarayonida ham muhim vosita bo'lib xizmat qilgan. O'zbekiston va Turkiyada alifbo o'zgarishlari milliy tilni rivojlantirish, uni ilmiy va texnik sohalarda yanada kengroq qo'llash imkoniyatlarini yaratish maqsadida amalga oshirildi. Shu bilan birga, bu islohotlar madaniy integratsiya jarayonlariga ham ta'sir ko'rsatdi, chunki lotin alifbosiga o'tish Yevropa ta'lim tizimi va ilm-fan bilan yaqinlashishni ham anglatardi. Alifbo islohoti milliy madaniyat va o'zlikni anglash bilan chambarchas bog'liq edi. Eski yozuv tizimlari muayyan tarixiy va diniy merosni aks ettirgan bo'lsa-da, ular yangi davr talablariga to'liq mos kelavermas edi. O'zbek va turk ziyolilari ushbu masalada faollik ko'rsatib, til va yozuvning rivojlanishini yangi davr talablariga moslashtirishga harakat qildilar. O'zbekistonda jadidlar harakati, Turkiyada esa Atatürk islohotlari natijasida alifbo islohoti amalga oshirilib, bu o'z navbatida ilmiy va madaniy rivojlanishning yangi bosqichiga yo'l ochdi.²

XX asr boshlarida O'zbekistonda alifbo islohoti jarayoni Jadidlar harakati bilan tahdidlandi. Jadidlar, yangi fikrlar va ta'lim usullarini targ'ib qilgan intilishlar, O'zbekistonning milliy o'zligini anglashida muhim rol o'ynadi. Ular an'anaviy arab yozuvidan voz kechib, xalqni yangicha bilim va madaniyat bilan ta'minlash yo'lida lotin alifbosini joriy qilishni taklif etdilar. Bu harakat, bir tomondan, ta'limni osonlashtirish maqsadida, ikkinchi tomondan esa xalqni modernizatsiya qilish uchun zarur ahamiyatga ega edi. 1929-yilda O'zbekistonda yangi lotin alifbosiga rasmiy

¹ Djumayeva S.K., Botirova S.I. O'zbek adabiyoti tarixi. 2021. 5 b.

² Mirvaliyev S, Shokirova R. O'zbek Adiblari. Toshkent: Fan, 1993. 70 b.

ravishda o'tish amalga oshirildi. Bu o'zgarish, mamlakatni boshqa turk xalqlari bilan ahil qiladi hamda zamonaviy bilim va tafakkurga o'tish yo'lida muhim qadam bo'ldi.³

Biroq, 1930-yillarda Sovetlar Ittifoqining ta'siri kuchaygan davrda, O'zbekiston alifbosining o'zgarishi yana bir bor ro'y berdi. 1940-yilda, ideologik sabablarga ko'ra, kirill alifbosiga o'tishga qaror qilindi. Bu tartib, xalqni ruslashuv jarayonida yanada chuqurroq integratsiya qilish maqsadida amalga oshirildi. O'zbek tilida yozuvning kirill alifbosiga o'tishi, bir tomondan, ta'lim va madaniyatni rossiyaliklar orasida mustahkamlashga xizmat qildi, ikkinchi tomondan esa milliy muammolarni asossiz ravishda qiyinlashtirdi. Shuningdek, sovet davrining ideologik va siyosiy muammolari, xalqning o'zligini anglashta ko'p to'siqlar yaratdi va bu jarayonda kirill alifbosi o'zining qattiq tutib bergan xarakteri bilan esga olinadi. Mustaqillikdan so'ng, 1991-yilda O'zbekiston o'zining tarixiy va madaniy merosini tiklash yo'lida yangi qadam qo'ydi. 1993-yilda lotin alifbosiga qaytish jarayoni boshlandi. Ushbu jarayon, xalqni milliy xususiyatlarini saqlash va yangi zamonaviy bilimlarni olishda muhim poydevor bo'lib xizmat qildi. Davlat rahbariyatining qarorlari bilan yangi yozuv tizimining joriy qilinishi, O'zbekistonda ta'lim va madaniyatni rivojlantirishga, xalqaro munosabatlarni kuchaytirishga, xususan, boshqa turk so'zlashuvchilar bilan yanada yaqinlashishga keng imkoniyatlar ochdi. Bunga javoban, 2021-yilda O'zbekistonda lotin alifbosining to'liq amal qilishi yo'lida davom etishni belgilovchi dasturlar ishlab chiqildi. Alifbo islohoti, O'zbekistonning ma'rifat, taraqqiyot va milliy o'zlik yo'lida muhim qadam bo'lib qoldi.⁴

Usmonli imperiyasida asrlar davomida arab yozuvi ishlatilgan bo'lib, u turk tilining fonetik xususiyatlariga to'liq mos kelmagan. Arab yozuvi asosan unli tovushlarni to'liq ifodalamasligi, chiziqli bo'lmagan shaklda o'qilishi va harflarning turli pozitsiyalarda o'zgarib ketishi tufayli o'rganish jarayoni murakkab kechgan. Savodxonlik darajasi past bo'lib, keng xalq ommasi uchun o'qish va yozish qiyin kechgan. XIX asrning oxiri va XX asr boshlarida imperiyada modernizatsiya harakatlari kuchaygan sari arab yozuvining o'rniga soddaroq va o'rganish oson

³ Adizova N.B., Jumayev R.X., Qo'ldoshev R.A., Ismatov S.R., Ona tili o'qitish metodikasi. Buxoro: Durdona. 2021, 292-bet

⁴ Mirvaliyev S, Shokirova R. O'zbek Adiblari. Toshkent: Fan. 1993, 58 b.

bo'lgan alifbo joriy etish masalasi ko'tarila boshladi. Yevropaga intilish va ilm-fan taraqqiyotidan ortda qolmaslik uchun yozuv islohoti muhim zarurat sifatida ko'rildi.⁵

Mustaqil Turkiya davlati tashkil topgach, mamlakatni zamonaviylashtirish va modernizatsiya qilish yo'lida radikal islohotlar amalga oshirildi. 1928-yilda Mustafa Kamol Atatürk boshchiligidagi arab yozuvidan lotin alifbosiga o'tish to'g'risida qaror qabul qilindi. Bu islohotning asosiy maqsadi savodxonlikni oshirish, turk tilining yozma tizimini soddalashtirish va ilm-fan rivojini tezlashtirish edi. Lotin alifbosiga o'tish bosqichma-bosqich amalga oshirilib, yangi harflar turk tilining fonetik tuzilishiga mos ravishda shakllantirildi. Davlat bu o'zgarishni ommalashtirish uchun keng ko'lamli ta'lim dasturlarini joriy etdi, maxsus kurslar tashkil qilindi va matbuot lotin alifbosiga o'tkazildi. Atatürk bu jarayonni shaxsan nazorat qilib, xalq orasida yangi yozuvni ommalashtirish uchun safarbarlik e'lon qildi.⁶

Alifbo islohoti natijasida savodxonlik darajasi keskin oshdi va yangi yozuv tizimi qisqa muddat ichida keng qabul qilindi. Lotin alifbosiga o'tish nafaqat ta'lim tizimiga, balki turk jamiyatining madaniy va intellektual rivojiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Yangi yozuv tizimi orqali Turkiya ilmiy va texnologik taraqqiyot yo'lida katta qadam tashladi. Arab yozuvidan voz kechish bilan eski diniy va siyosiy tuzumdan ajralish ramziy ma'noga ham ega bo'ldi, bu esa yangi zamonaviy milliy davlatning shakllanishiga xizmat qildi. Turkiyaning Yevropa bilan ilmiy va madaniy integratsiyasi kuchaydi, matbuot va ta'lim tizimi soddalashtirildi, bu esa xalqning bilim va ma'rifatga ega bo'lish imkoniyatlarini kengaytirdi.⁷

O'zbekiston va Turkiyada alifbo islohoti jarayonlari o'xshashliklar va farqlar bilan ajralib turadi. Siyosiy omillar bu jarayonlarning belgilovchi jihatlaridir. O'zbekiston alifbo islohoti Sovet Ittifoqi ta'siri ostida amalga oshirildi. 1920-yillarning oxirlaridan 1940-yilgacha bo'lgan davrda, Soviet rahbariyati lotin alifbosini joriy qilish orqali tili turkib tandini o'zgartirishni maqsad qildi. Bu, nafaqat

⁵ Arslan M. Tarihi süreçte Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi-öğrenimi çalışmaları. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 2012, 167-188 s.

⁶ Gündoğdu A. Türk dil birliğinin sonbaharı 1926-1941 Latin alfabesi dönemi. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi. 2014, 1-8 s.

⁷ Sardoğan S.C. Aman Muhtar'ın "Ayallār Mämläkätī Ve Sältänätī" adlı eserindeki hikâyeler üzerine dil ve üslup incelemesi (Master's thesis, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

savodxonlikni oshirish, balki mahalliy aholi orasida ruslashuv jarayonini kuchaytirishda ham muhim ahamiyatga ega edi. Boshqa tomondan, Mustafa Kamol Atatürk Turkiyadagi alifbo islohoti orqali ateist va zamonaviy dunyoqarashni shakllantirishga intildi. Atatürk zamonaviy, g'arbiy ideallarga tayangan holda, arab yozuvidan lotin yozuviga o'tishni yangilik va o'zgarishlar timsoli sifatida ko'rdi, bu esa millatning savodxonligini oshirishi kerak edi.

Jamiyatning munosabati va qabul qilish jarayoni ham o'xshashlik va farqlar bilan to'la edi. O'zbekistonda alifbo islohotiga qarshi noroziliklar bo'lgan, chunki ko'plab aholining an'anaviy yozuv tizimiga bo'lgan sodiqligi buni qiyinlashtirib yuborgan edi. Ayniqsa, o'rta va qari avlod vakillari yangi alifboga o'tishga tayyor emasdi. Shu bilan birga, yangi avlod uchun yangi alifbo ta'lim jarayonini osonlashtirish va madaniyatni rivojlantirishga xizmat qilishi kutilgandi. Turkiyada esa alifbo islohoti keng qo'llab-quvvatlandi, chunki bu jarayon tug'ulish, taraqqiyot va Yevropa bilan integratsiyaning ramzi bo'lib qoldi. Atatürk, alifbo islohoti orqali, mahalliy aholini yangilash va jamiyatni yangi davrga tayyorlashga harakat qildi.⁸

Islohot natijalari ham har ikki mamlakatda turlicha bo'ldi. O'zbekistonda alifbo islohoti natijasida savodxonlik darajasi ko'tarilgan bo'lsa-da, Sovet davrida bosim va cheklovlar tufayli ba'zi muammolar mavjud bo'lib qoldi. Biroq, 1990-yillardan so'ng, mustaqillik natijasida ta'lim va madaniy rivojlanish yo'nalishlari yangi g'oyalar bilan boyitildi. Turkiyada esa alifbo islohoti natijasida savodxonlik darajasi jiddiy o'sdi va mamlakat madaniyati yangilandi. Yozuv tizimini yangilash ijtimoiy rivojlanishga va bilimni oshirishga xizmat qildi. Har ikki mamlakatda alifbo islohoti jamiyatning o'zligini anglashda muhim rol o'ynadi, ammo sifat va samarasi turlicha bo'lib qoldi. O'zbekistonda yozuv tizimining o'zgarishi tajribasini hisobga olgan holda, Turkiya donishmandligi va modernizatsiyasining yangi bosqichini belgilab berdi.⁹

O'zbekiston va Turkiya alifbo islohotlari tarixiy saboqlari, xalqlarning identitetini mustahkamlash va madaniy merosni saqlashda muhim ahamiyatga ega.

⁸ Yüce M. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye İle İlişkiler. Baskı, İstanbul: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı Yayınları. 2022. 40 s.

⁹ Баскаков НА. Алтайская семья языков и ее изучение. М. "Наука", 1981 Sep 30.

Bu jarayonlar til va yozuv tizimini yangilash orqali xalqni ma'rifatlantirishga xizmat qildi. Zamonaviy davrda yozuv tizimi, milliy o'zlikni shakllantirishda asosiy vosita bo'lib, xalqning qalbida o'zligini anglashga yordam beradi. Kelajakda alifbo islohoti va til rivojlanishi istiqbollari, globalizatsiya jarayonlari va texnologik yangiliklar bilan bog'liq holda davom etadi. Milliy yozuv tizimlarini saqlash va rivojlantirish, xalqning ma'naviy va madaniy qadriyatlarini avaylash, zamonaviy olishmalarda muhim ahamiyatga ega bo'lishi kerak. Bu orqali til va madaniyatni yanada boyitishga erishish mumkin. XX asr boshlarida O'zbekiston va Turkiyada amalga oshirilgan alifbo islohoti til, madaniyat va milliy o'zlikni anglash jarayonining muhim qismi bo'ldi. Ushbu o'zgarishlarning ortida jamiyatni modernizatsiya qilish, savodxonlikni oshirish va xalqning ilm-fanga erkin kirish imkoniyatini ta'minlash maqsadi yotardi. Bu islohotlar nafaqat yozuv tizimining texnik jihatdan soddalashtirilishi, balki milliy taraqqiyot va madaniy mustaqillikning muhim elementi sifatida ham e'tirof etilishi lozim.

O'zbekiston misolida: O'zbekistonda arab yozuvining murakkabligi sababli ta'lim jarayonida ko'plab muammolar yuzaga kelgan. Jadidlar harakati bu muammolarni hal qilish uchun lotin alifbosiga o'tishni ilgari surdi. 1929-yilda qabul qilingan lotin alifbosi yozuvni ancha soddalashtirdi va savodxonlik darajasining oshishiga xizmat qildi. Ammo 1940-yilda Sovet Ittifoqi ta'siri bilan o'zbek tili uchun kirill yozuvi joriy qilindi. Bu o'zgarish milliy mustaqillikni cheklash va sovet mafkurasini mustahkamlash vositasi bo'ldi. O'zbekiston 1993-yilda yana lotin yozuviga qaytishga qaror qildi, bu esa milliy madaniyat va o'zlikni anglash yo'lida muhim qadam bo'ldi.

Turkiya misolida: 1928-yilda Atatürk boshchiligida arab yozuvidan lotin alifbosiga o'tish islohoti amalga oshirildi. Yangi yozuv tizimi turk tilining fonetik tuzilishiga moslashgan bo'lib, uni o'rganish va qo'llashni osonlashtirdi. Shu sababli, islohot savodxonlikning tez oshishiga olib keldi. Masalan, 1927-yilda Turkiyada savodxonlik darajasi atigi 10% bo'lsa, 1935-yilga kelib bu ko'rsatkich 30% ga yetdi.¹⁰

¹⁰ Мальцев Д. Исторические мифы стран Средней Азии. Россия и мусульманский мир. 2017(2 (296)), 48-80 с.

Islohot Turkiyaning G'arb bilan madaniy va ilmiy integratsiyasini tezlashtirdi, biroq eski yozuv asosidagi diniy va tarixiy matnlarni tushunish qiyinlashdi. Tahliliy jihatlar:

Milliy uyg'onish va mustaqillik: O'zbekistonda alifbo islohoti jadidlar harakati bilan bog'liq bo'lib, milliy o'zlikni shakllantirish jarayonining bir qismi edi. Turkiyada esa bu islohot eski Usmonli tuzumidan uzilish va modernizatsiya maqsadida amalga oshirildi.

1. **Savodxonlik darajasi:** Har ikkala mamlakatda islohot savodxonlikning oshishiga katta hissa qo'shdi. Turkiyada lotin yozuviga o'tish bilan savodxonlik darajasi tez o'sdi, O'zbekistonda esa yozuv tizimining bir necha bor almashtirilishi bu jarayonga salbiy ta'sir qildi.

2. **Siyosiy va madaniy ta'sir:** O'zbekistonda alifbo o'zgarishlari mustamlakachilik va mafkuraviy nazorat vositasi bo'lgan bo'lsa, Turkiyada bu mustaqil millat qurish yo'lida tashlangan qadam sifatida talqin qilindi.

Shunday qilib, O'zbekiston va Turkiyadagi alifbo islohotlari o'zining ijobiy va salbiy tomonlariga ega bo'lsa-da, ularning umumiy xususiyati milliy o'zlikni anglash va modernizatsiya jarayoni bilan bog'liq bo'ldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Gömeç SY, Fidan AG. Özbek tarihi ve kültürüne genel bir bakiş. Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi. 2022, 4(8): 749-76 s.
2. Gündoğdu A. Türk dil birliğinin sonbaharı 1926-1941 Latin alfabesi dönemi. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi. 2014. 1-8 s.
3. Mirvaliyev S, Shokirova R. O'zbek Adiblari. Toshkent: "Fan". 1993.
4. Yoqubov, I. (2025). O 'ZBEK VA TURK TILLARIDAGI GAP BO'LAKLARINING QIYOSIY TAVSIFI. *FARS International Journal of Education, Social Science & Humanities.*, 13(2), 9-14.
5. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=3bpt6QUAAAAAJ&citation_for_view=3bpt6QUAAAAAJ:vbGhcppDl1QC
6. Мальцев Д. Исторические мифы стран Средней Азии. Россия и мусульманский мир. 2017(2 (296)):48-80 с.